

YABANCILAŞMANIN TEORİK GELİŞİMİ VE TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE FARKLI ALANLARDA GÖRÜNÜMLERİ

Yrd.Doç.Dr.Gökhan OFLUOĞLU

Zonguldak Karaelmas Üniversitesi İİBF.
İşletme Bölümü

Arş.Gör.Ozan BÜYÜKYILMAZ

Zonguldak Karaelmas Üniversitesi İİBF.
İşletme Bölümü

ÖZET

Yabancılaşma yüzyıllardır felsefe, psikoloji, sosyoloji ve siyaset biliminde önemini koruyan bir kavram durumundadır. Günümüzde de hem gelişmiş hem de gelişmekte olan toplumlar için yabancılaşma büyük bir problem olma özelliğini devam ettirmektedir. Yabancılaşma probleminin aşılabilmesi yabancılaşma kavramının dikkatlice incelenmesine ve iyi bir şekilde anlaşılmasına bağlıdır. Dolayısıyla kavramın daha iyi anlaşılabilmesi ve yabancılaşmanın ortadan kaldırılması yolunda uygun çözüm önerilerinin geliştirilebilmesi için, yabancılaşmanın gelişim sürecinin incelenmesi ve görünüm alanlarının belirlenmesi gerekmektedir.

Bu çalışma, yabancılaşma kavramının, çeşitli yazarlar ve düşünürler tarafından tarihsel süreç içerisinde ne şekilde tanımlandığını ve incelendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunun yanında yabancılaşmanın farklı alanlarda görünüş biçimlerinin neler olduğu araştırılmakta ve yabancılaşma sürecinin insan üzerinde meydana getirdiği olumsuz durumların toplumsal hayat üzerindeki etkilerine değinilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Yabancılaşma, Sanayileşme, Teknoloji.

GİRİŞ

Sanayi devrimi ile başlayan ve günümüzde de devam eden hızlı değişim ve teknolojik ilerleme ile toplumsal ve kültürel yapıda, örgütlenme biçimlerinde ve buna bağlı olarak da değer sistemlerinde temel dönüşümler meydana gelmektedir. Dolayısıyla günümüz insanı ekonomik, toplumsal, siyasal alanlarda hızlı değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dünyada yaşamaktadır. Özellikle teknolojik alanda yaşanan hızlı değişimler insanın yaşam tarzını hem olumlu hem de olumsuz olarak etkilemektedir. Teknolojik gelişmeler toplumların üst ve alt yapılarını, sosyo-kültürel yapılarını şekillendirmekte, bu durum da insanın topluma ve kendi özüne uyumunda sorunlar meydana getirmektedir. İnsanın doğası, çevresi ya da içinde bulunduğu toplum ile olan ilişkilerinde bozulmalar meydana gelmekte ve mutsuzluk hali giderek ön plana çıkmaktadır. Günümüzde ekonomik tatmin artık insan için tek başına yeterli olamamakta, manevi anlamda da tatmin sağlayamayan insan giderek yalnızlaşmakta ve yabancılaşmaktadır.

Çağdaş toplumların büyük bir sorunu olarak karşımıza çıkan yabancılaşma kavramının tam bir tanımını yapmak da oldukça zordur. Genel olarak “bireyin toplumsal, kültürel ve doğal çevresine uyumunun azalması, çevresi üzerinde denetimini kaybetmesi ve giderek çaresiz kalarak yalnızlaşması” şeklinde veya “kişinin kendini bir topluma veya bir gruba ait hissedememesi” olarak tanımlanabilir.

Yabancılaşma kavramını sosyo-psikolojik bir olgu olarak birçok düşünür farklı şekillerde ele almış ve yorumlamıştır. Yabancılaşma kavramı özellikle çağımızda, gündelik dilde de kullanılan bir kavram olmuştur ve toplumun yabancılaşması, kültürün yabancılaşması, dilin yabancılaşması, dinin yabancılaşması, siyasetin yabancılaşması, insanın kendine yabancılaşması ve daha birçok şekilde ifade edilmektedir. Bütün bu yabancılaşma şekilleri özellikle sanayi toplumuna geçişle birlikte ortaya çıkmış, 21. yüzyılda küreselleşme olgusuyla birlikte kendini daha çok hissettirmeye başlamıştır.

1. YABANCILAŞMA KAVRAMI VE TANIMI

Eski Yunanca’da “*alloiosis*” ve bundan türetilen Latince “*alienatio*” kökenli olan yabancılaşma kavramı, “esrime, kendinden geçme, benliğinin dışına çıkma” anlamında kullanılmıştır. Helenistik dönemde ise, “Bir ve Tek Olan’la, diğer bir ifadeyle Tanrı’yla bütünleşme” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde

yabancılaşma, ruhun daha alt bir varlık biçiminden, başka bir ifadeyle kendi varoluşundan sıyrılarak, her şeyin kaynağı olan “Bir ve Tek” ile bütünleşmesi halini tanımlamaktadır(Demirer ve Özbudun, 1998:10).

Pratik olarak yabancılaşma kavramı ilk kez putlara tapmakla ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan kendi eliyle meydana getirdiği putları kutsal sayarak, kendi gücüne ve potansiyeline yabancılaşmaktadır. İnsanın kendi gücü, kendini baskı altına almakta ve insan, kendi varlığının özelliklerine ancak putların yaşamına boyun eğerek dolaylı yoldan ulaşabilmektedir(Tolan, 1981:143).

İnsanın kayıtsız, hatta düşman bir evrende kendi başına yalnız olduğu anlamına gelen yabancılaşma neredeyse tüm insan ve toplum bilimlerinde, felsefede ve edebiyatta iki yüz yıldır önemini koruyan bir temadır(Marx, 2003:10). Kısaca insanın kendi özünden, ürününden, doğal ve toplumsal çevresinden koparak onların egemenliği altına girmesi şeklinde tanımlanabilecek yabancılaşma kavramı, aynı zamanda insanı makineleştiren, metalaştıran ve sonunda köleleştiren rasyonalist ve teknokratik bir uygarlık biçimine karşı oluşan başkaldırının bir simgesi haline gelmiş bulunmaktadır. Yabancılaşma, hem sosyolojik, hem psikolojik, hem siyasal, hem de felsefi bir anlam taşımaktadır(Tolan, 1981:3).

Yabancılaşma terimini ilk kullanan Hegel olmuştur. Hegel’e göre yabancılaşma, insanın fiziki ve ruhi varlığı arasındaki ayrım sonucu ortaya çıkmaktadır. İnsan kendisine ve çevresine yabancılaşmakta, kendisini düşünen ve hisseden bir varlık olarak görmemektedir (Salerno, 2003:53). Hegel’e göre bu ruhun yabancılaşması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yabancılaşma, ruhun kendi yarattığı maddi dünyadan duygusal anlamda uzaklaşması ya da farklılaşması sonucu ortaya çıkmaktadır(Fischer, 1976:38).

Yabancılaşma terimini etraflıca tartışıp tanımlayarak ilk kullanan ise Karl Marx’dır. Ayrıca Marx, yabancılaşmanın bireyselliğin kaybı anlamına geldiğini ve bu tür bir kaybın da aslında birey açısından ve toplum genelinde istenilmeyen bir durum olduğunu ortaya atan ilk kişidir(Kanungo, 1992:414). Marx(1970:110)’a göre yabancılaşma, emeğin işçinin dışında olması, onun özüne ilişkin olmaması ve işçinin kendi emeğini, üretimini yadsıması sonucu işine, emeğine, içinde yaşadığı doğaya, kendi öz doğasına ve diğer insanlara uzaklaşmasına neden olan eylemdir. Marx için yabancılaşmanın göstergeleri emek, işbölümü ve özel mülkiyettir. İşbölümü ve özel mülkiyet geliştikçe işçi kendi emeğine karşı yabancılaşmaktadır. Emeği sonucu

ürettiği nesne, kendi ürünü, işçinin karşısında onu üreten bağımsız, yabancı bir güç olarak durmaktadır. Böylece emek artık işçinin doğasının bir parçası olmaktan çıkmıştır. Marx'a göre bu emeğin nesneleşmesidir(Marx, 1970:108-109).

Yabancılaşma günümüzde birçok şekilde karşımıza çıkabilmektedir. İnsanın üretimi sonucunda ortaya çıkan ürüne yabancılaşması, çalıştığı ortama yabancılaşması veya düşmanca bir ilişki içinde bulunması yabancılaşma şekillerine örnek olarak verilebilir. Fakat genel olarak yabancılaşmanın beş şekilde karşımıza çıkabileceğini söylememiz mümkündür. Dolayısıyla yabancılaşma beş boyutlu bir olgudur. İlk olarak yabancılaşan insan, kendi davranışı sonucunda istediklerini elde edemeyeceğini düşünmesinden kaynaklanan *güçsüzlük* duygusuna sahip olabilir. İkinci olarak yabancılaşan insan neye inanacağına karar verememekte, *anlamsızlık* durumu içine girmektedir. Üçüncü olarak toplumca belirlenen amaçlara ulaşmak için toplum tarafından yasaklanan yöntemlere ve davranışlara başvurmamasından kaynaklanan *kuralsızlık* durumu içinde olabilir. Dördüncü olarak toplum tarafından özellikle yüksek değer verilen şeylere düşük değer vermesinden dolayı *tecrit* edilmişlik durumuyla karşılaşabilir ve son olarak ise kendinden uzaklaşmış diğer bir ifade ile *kendine yabancılaşmış* olabilir. Dolayısıyla yabancılaşma kişinin tam olarak duygusal yönden toplumdan kopması anlamına gelmektedir. Yabancılaşma; İnsanın gerçek özünden uzaklaşmasıdır.

2. YABANCILAŞMA İLE İLGİLİ DİĞER KAVRAMLAR

Yabancılaşma kavramının daha iyi anlaşılabilmesi açısından yabancılaşmayla ilgili diğer kavramların incelenmesi yerinde olacaktır.

2.1. Anomi

Anomi; kuralları geçerliliğini yitirmiş ve herkes tarafından benimsenecek yeni kurallar yaratamamış bir toplumda, bireyleri toplumsal bütüne bağlayan bağların kopması durumunu ifade etmektedir.(Tolan, 1996:286). Marks(1974:330) anomiyi “organlar arasındaki ilişkinin düzensizliği sonucu, toplumsal dayanışmanın eksik olması durumu” olarak tanımlamaktadır. Merton(1938:674-676)'a göre ise, bireyin, toplumsal yapı tarafından oluşturulan kültürel hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak kurumsallaşmış araçlara güveninin ve inancının azalması sonucu anomi durumu ortaya

çıkılmaktadır. Bu durumda birey, belirlenen hedeflere ulaşabilmek için toplumsal kabul görmeyen davranışlara başvurma eğiliminde olacaktır.

Anomi kavramı en fazla bilinen anlamıyla Emile Durkheim tarafından kullanılmıştır. Durkheim toplumu, mekanik dayanışmaya ve organik dayanışmaya dayalı toplumlar olarak ikiye ayırmaktadır. Durkheim(2006:405)'e göre mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişte, işbölümünün toplumsal gelişmeyi destekleyici bir etkisi bulunmaktadır. Fakat işbölümünün her ne kadar toplumsal dayanışmayı arttırıcı bir etkisi bulunsa da, bütünüyle farklı, olumsuz sonuçlar doğurması da mümkündür. İşbölümünün olumsuz sonuçları ile toplumda ortak inanç ve değerler etkinliğini yitirmekte ve bunun sonucunda anomi durumu ortaya çıkmaktadır

Nettler(1957:672)'e göre anomi ve yabancılaşma kavramları kesinlikle birbirleriyle ilişkili kavramlardır. Çünkü her iki kavram da kişinin kendi zihninde oluşturduğu çatışma durumu, bireysel hedeflerin bulunmaması, iç tutarlıktan yoksun olma gibi düzensizlik durumları ile özdeşleşmektedir. Tassis(1974:230)'e göre de yabancılaşma ve anomi kavramları aslında aynı olgu üzerine yoğunlaşmaktadır. Her iki kavram da toplumsal düzensizlik durumunu incelemekte, nedenlerini arayarak çözüm önerileri getirmeyi amaçlamaktadır. Eğer toplumsal yapıdaki anomi durumu engellenemezse, sonuç olarak toplumda bir çözümlenmeyle sonuçlanabilmekte ve dolayısıyla da bireyde bir yabancılaşma haline neden olabilmektedir. Anomiye yol açan birçok durumun kesinlikle yabancılaşma probleminin bir bölümünü oluşturduğunu söylemek mümkündür.

2.2. Stres

Stres modern toplumlarda insanın her zaman karşı karşıya olduğu olumsuzlukların başında gelmektedir ve aynı zamanda çalışanın yabancılaşmasına neden olan faktörlerden biridir. Kişi üzerinde rahatsızlık ve sıkıntıya neden olan her türlü etken sonucu stres ortaya çıkabilmektedir. Stres; kişinin dış uyarıcılara başka bir ifadeyle stres vericilere gösterdiği duygusal ve fiziksel tepki olarak tanımlanabilir(Cryer vd., 2003:102). Ivancevich vd. (1985:60)'e göre ise, zarar verici bir olay veya durum ile kişi arasındaki karşılıklı etkileşim sonucu stres ortaya çıkmaktadır.

Iacovides vd. (2003:210)'e göre stresin ortaya çıkması için, özel veya büyük bir stresli olayın gerçekleşmesi şart değildir. Günlük

yaşamdaki küçük olayların ve zorlukların giderek birikimi de stres kaynağı olabilmektedir. Stres vericiler karşısında kişinin tepkisi, büyük ölçüde ihtiyaçları, çıkarları, amaçları, beklentileri, motifleri, tutumları ve değer yargıları gibi temel ve sosyo-kültürel faktörlerin şekillendirdiği algılama tarzıyla yakından ilgilidir(Eroğlu, 2004: 374).

2.3. Çatışma

Çatışma, fizyolojik ve sosyo-psikolojik ihtiyaçların tatminine engel olan sıkıntıların meydana getirdiği gerginlik halidir. Thomas (1992:265) çatışmayı, kişinin hedeflerine ulaşamayacağını düşünmesi veya kendi varlığı ile ilgili olarak bazı kaygılar duyması sonucunda ortaya çıkan bir süreç olarak tanımlamaktadır. Pondy(1967:298) ise çatışma kavramının dört farklı durumu tanımlamak amacıyla kullanıldığını belirtmektedir. Bu durumlar şu şekilde sıralanabilir;

Kaynakların kıt olması, çalışanların tutumlarındaki farklılıklar nedeniyle oluşan çatışmacı davranışlar,

Stres, gerilim, endişe, düşmanlık gibi birey ile ilgili duygusal durumlar,

Çalışanın çatışma durumunun farkında olup olmamasıyla ilgili algılayışına dayanan zihinsel durumlar,

Kasıtlı yapılan saldırı ile ortaya çıkan pasif direniş sonucu gerçekleşen çatışmacı davranışlar.

Çatışma olgusu da yabancılaşmaya neden olan faktörlerden biri olarak sayılabilir. Gerek örgütsel gerek bireysel nedenlerle ortaya çıkabilecek olan sorunlar çatışmaya ve daha ileriki adımda da yabancılaşmaya yol açmaktadır.

3.YABANCILAŞMA KAVRAMININ TEORİK GELİŞİMİ

Yabancılaşmayla ilgili literatürü incelendiğinde, kavramın Hegel ile ortaya çıktığını, fakat kavramı daha popüler hale getiren ve bilimsel alana taşıyan düşünürün Karl Marx olduğunu söylenebilir. Yabancılaşmanın tarihsel süreç içerisinde ne şekilde gelişim gösterdiğinin anlaşılabilmesi amacıyla, bu alanda araştırmada bulunan

ve kavramın gelişimine katkıda bulunan düşünürlerin teorilerini incelemek yerinde olacaktır.

3.1. Hegel'e Göre Yabancılaşma

Yabancılaşma kavramı ilk olarak Hegel tarafından kullanılmıştır. Hegel yabancılaşma kavramını ilk yazılarında “pozitiflik” adıyla ileri sürmektedir. Hegel'e göre insanlık tarihi aynı zamanda da insanın yabancılaşmasının tarihi anlamına gelmektedir(Overend, 1975:306).

Hegel'in felsefesi “Mutlak Ruh”un yabancılaşması üzerine kurulmuştur. Bu felsefe, “Mutlak Ruh”un sürekli hareket içinde kendisini gerçekleştirmesi sürecinde ifadesini bulmaktadır. Diyalektik süreç içinde “Mutlak Ruh”un hareketi, bir yabancılaşma hareketi olduğu kadar, aynı zamanda bir yabancılaşmadan kurtulma hareketidir(Tolan, 1996:284).

Hegel'e göre yabancılaşma, insanın fiziki ve ruhi varlığı arasındaki ayrım sonucu ortaya çıkmaktadır. Hegel'in yabancılaşma kavramında insan, çevresine yabancılaşmakta, kendisini düşünen ve hisseden bir varlık olarak görmemektedir. İnsanın doğaya ve kendi ruhuna yabancılaşmasının sebebi ürettiği mal ve eşyalardır. İnsan, varlığını ancak ürettiği mal ve eşya aracılığıyla kanıtlayabildiğine inanmakta, böylece de insan yaşamı, mutsuz bilincin ve korkuların bir ürünü haline gelmektedir (Salerno, 2003:53).

Hegel için tek gerçeklik olan “Mutlak Ruh”, yabancılaşma ve yabancılaşmadan kurtulma süreci içinde etkinlik gösteren dinamik bir benliktir. Hegel, “Mutlak Ruh”un gelişiminin bir evresinde insanın kendisini tamamen birey olarak algıladığını söylemektedir. Başka bir ifadeyle insan kendisini, toplumsal kurumlara uzak, bağımsız varlığını sürdüren kişi şeklinde tanımlamaktadır. Hegel'e göre bu evre, insanın kendi ruhunun farkına varmasının bir ifadesi ve gelişimin bir işaretidir. Toplumdan bu kopuş tam anlamıyla sağlanmadığı sürece gerçek bir özgürlükten bahsetmek de imkânsızdır. İnsan ruhunun gelişimi bireysel farklılıkların ve özün korunduğu bir birleşmeye doğrudur. Dolayısıyla Hegel felsefesinde birey ile toplumsal kurumlar arasındaki birleşme, bir kopuşla, bir yabancılaşma süreciyle gerçekleşmektedir (Schacht, 1989:39).

Hegel'e göre, doğa, “Mutlak Ruh”un bir görüntüsüdür ve “Mutlak Ruh”un kendine yabancılaşması ya da kendini dışsallaştırması

sonucunda ortaya çıkmıştır. Ruh, ne olduğunu yalnızca kendi özünü dışsallaştırarak anlayabilir. Özünü dışsallaştırdığı bu süreçte, ruh kendini ikiye bölmektedir. Birinci bölüm doğadır ve bilinen nesne durumundadır. İkinci bölüm ise bilen özne, insandır. İnsan sınırlı ve bitimlidir, zaman ve mekan içidir. Buna karşılık “Mutlak Ruh” sınırsız, evrensel ve bitimsizdir. “Mutlak Ruh”, zaman ve mekan sınırlarının dışında olup, insanlığın evrensel özünü oluşturur (Tolan, 1996:285).

Hegel’e göre doğaya yabancılaşma ruhun tipik bir özelliğidir. Ancak, ruh gelişimini tam anlamıyla tamamladığında insan yabancılaşmış benliğinin üstesinden gelebilecektir. Yabancılaşma, mutlak ruh için kaçınılmazdır. Ruh, bu yabancılaşmadan diyalektik süreç içinde kendiliğinden kurtulmaktadır. Dolayısıyla yabancılaşma, “Mutlak Ruh”un kendini dışsallaştırması için zorunludur ve “Mutlak Ruh”un kendine dönme sürecinde aşılacaktır (Sayers, 2003:120).

Hegel yabancılaşmaya, insanın gelişebilmesi için geçirmesi gereken bir evre olarak bakmaktadır. Kısaca Hegel felsefesinde yabancılaşma, insan ruhunun daha sonra yeniden birleşmek üzere toplumsal kurumlardan ayrılması ve bireyselleşmesi şeklinde tanımlanabilir.

3.2. Karl Feuerbach’a Göre Yabancılaşma

Feuerbach’a göre yabancılaşmanın kaynağı dindir ve Tanrı yabancılaşmanın gerçek nedenidir. Yabancılaşma problemi, insan bilincinin Tanrı ve maddi dünya arasında tecrit hali sonucu ortaya çıkmaktadır (Overend, 1975:307).

Feuerbach, Hegel’in yabancılaşma üzerine ortaya koyduğu sistemi tamamen tersine çevirmiştir. Hegel’de kendine yabancılaşan “Mutlak Ruh”, kendisini doğa ve insanda ortaya koymaktaydı. Feuerbach’a göre ise “Mutlak Ruh” yani Tanrı, Hegel’in söylediğinin aksine insanın yabancılaşmasının bir ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan öznel olanı, diğer bir ifadeyle yalnızca düşüncesinde, hayalinde var olanı, düşüncesi ve hayali dışında bir varlık haline getirmektedir(Tolan, 1996:286). Hegel yabancılaşma kavramını “Mutlak Ruh”un kendini dışsallaştırması olarak kullanmış ve buna olumlu bir anlam katmıştır. Feuerbach ise Hegel’in yabancılaşma ile ilgili düşüncelerini eleştirerek olumsuz bir anlam getirmektedir. Feuerbach’a göre insan öz niteliklerini tamamen kaybederse ve bunları Tanrı inancına bırakırsa gerçekten yabancılaşmış demektir(Bloch vd., 1970:120-121).

Feuerbach'a göre, insan kendi doğasının dışına çıkamaz. Bütün algı ve düşünceleri öznel yaşamı ile sınırlıdır. Bir başka deyişle insan, olgusal olanı öznel olarak yaşar ve kendi inanç ve düşüncelerine bağlanır. Dinsel değerlerin tümü ve Tanrı inancı yalnızca insanın öznel doğasının ve beklentilerinin yansımasıdır. Dolayısıyla insan olmadan Tanrı da olmaz. Çünkü insan Tanrı'nın kendisidir(Aydın, 2000:190).

Feuerbach, yabancılaşmanın aşılabilmesi için, insanın kendi özünü insan olarak kavraması gerektiğini söylemektedir. İnsanın bir takım "özel nitelikleri" bulunmaktadır. Bunlar, irade, akıl ve sevgi olmak üzere üç tanedir. Bu üç özellik aynı zamanda insan gelişiminin araçları durumundadır. İnsan, bu özel niteliklerini insan olarak kendisinde topladığı anda yabancılaşmaktan ve Tanrı'nın kölesi olma durumundan kurtulacaktır(Tolan, 1996:286).

3.3. Emile Durkheim'e Göre Yabancılaşma

Durkheim kavram olarak yabancılaşmayı hiç kullanmamıştır. Fakat sonuç olarak yabancılaşma olgusunu doğuracak olan "anomi" kavramını literatüre sokmuştur. "Toplumsal İşbölümü" ve "İntihar adlı eserlerinde anomiy üzerinde yoğun olarak durmuştur.

Durkheim(2006:161-165), dayanışma ve işbölümü açısından toplumları, mekanik dayanışmaya ve organik dayanışmaya dayalı toplumlar olarak ikiye ayırmaktadır. Mekanik dayanışma üzerine kurulu toplumların temel özelliği bireyler arasındaki benzerliğin fazla, farklılığın yok denecek kadar az olmasıdır. Bu dayanışma biçiminde işbölümü gelişmemiş ve roller farklılaşmamıştır. Toplumun tüm üyeleri bireyler olarak benzeştikleri için aralarında bir çekim oluşmaktadır ve bu nedenle topluma bağlılık en üst düzeydedir. Organik dayanışmaya dayalı toplumlarda ise bireyler arasında farklılaşma söz konusudur. Bireyler arasında benzerlikler ortadan kalkmış, bireyler birbirini tamamlar durumdadır. Uzmanlaşma ve işbölümü yaygındır. Çağdaş toplumlarda, toplumsal farklılaşma, bireysel özgürlüğü sağlamak için bir önkoşul niteliğindedir. Birey, ancak toplumsal bilincin kapsayıcılığını ve katılığını yitirdiği bir toplumda belirli bir düşünce ve eylem özerkliğine sahip olabilmektedir(Marks, 1974:330).

Durkheim organik işbölümü olgusunu genellikle olumlu karşılamakta, bunu toplumların normal ve mutlu gelişimi olarak değerlendirmektedir. Durkheim'e göre(2006:164), mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişte işbölümünün toplumsal gelişmeyi

arttırıcı bir etkisi bulunmaktadır. İşbölümü ilerledikçe her birey topluma daha sıkı bir biçimde bağımlı olmakta, her bireyin yaptığı iş uzmanlaştıkça daha fazla kişisel nitelik almaktadır.

Durkheim(2006:405–409) ayrıca, olağan durumda işbölümünün toplumsal dayanışmaya yol açsa bile, bundan çok farklı, dahası buna karşıt sonuçlar da ortaya koyabildiğini söylemektedir. İşbölümü, farklılaşma ile birlikte doğası gereği çözücü bir etkide de bulunmakta ve bu etki kendisini özellikle görevlerin aşırı uzmanlaşmış olduğu yerlerde göstermektedir. İşbölümünün olumsuz sonuçları ile, toplumda ortak inançlar ve değerler etkinliğini yitirmekte ve bunun sonucunda anomi durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda işine gömülen birey, kendi etkinliği içinde her şeyden soyutlanmakta, artık yanı başında çalışan iş arkadaşlarını kendisiyle aynı işin içinde algılamamaktadır. Dahası, onda artık böyle bir ortaklaşa iş düşüncesi bile bulunmamaktadır.

Toplumsal işbölümünün bir dayanışmaya neden olmaması durumunda, bunun organlar arası ilişkinin düzenli olmadığı anlamına geldiğini ve bunun bir anomi ortamı doğuracağını öne süren Durkheim, işbölümünde üç durumda anominin mevcut olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca anominin sadece bu üç durum için geçerli olmadığını eklemekte, bu durumlar dışında da anominin ortaya çıkabileceğini söylemektedir. Fakat bu üç durumun en yaygın ve en ağır türler olduğunu belirtmektedir(Durkheim, 2006:406).

İlk anomi durumu, sanayi ya da ticaret yaşamındaki bunalımlar, iflaslar sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durum organik dayanışma sonucunda birçok kesimde meydana gelen bozulmayı ve gerçekten de organizmanın kimi noktalarında kimi toplumsal işlevlerin birbirlerine uyarlanmamış olduğunu göstermektedir. İkinci anomi durumu ise emek ile sermaye arasındaki karşıtlık durumudur. Sanayi işlerinde uzmanlaşma arttıkça, dayanışmanın artmasına karşın işçi ve işveren arasındaki kavga daha şiddetli bir hal almaktadır. Durkheim, işin daha az bölünmüş olduğu küçük sanayi kesiminde işçi ve işveren arasında göreceli bir uyumun olduğunu söylemektedir. O'na göre bu kavga, dolayısıyla anomi durumu, büyük sanayi kesiminde ileri düzeydedir. Üçüncü anomi durumu bilimin aşırı parçalanması ve uzmanlaşması sonucu bilgi alanında ortaya çıkmaktadır. Durkheim'e göre birbiriyle buluşmayan, çok sayıda ayrıntı-incelemelerine bölünen bilim artık sağlam bir bütünlük oluşturmamaktadır(Durkheim, 2006:406–409).

Durkheim, "İntihar" adlı eserinde ise daha çok anomi faktörünü oluşturan ortamın kuralsızlık olduğunu vurgulamaktadır. Toplumda

bireyler tarafından kabul edilen bağlayıcı ahlaki kuralların yokluğu sonucu anomi ortamının oluşacağını, toplumsal kuralların birey üzerinde uyumlaştırıcı bir etki yarattığını söylemektedir.

Durkheim(2002:284–285)'e göre her şeyden önce insanın tutkularının sınırlı olması gerekmektedir. Tutkular, ancak sınırlandırıldığında yetilerle uyum içinde olabilir ve ancak bu sayede giderilebilir. Fakat bireyin kendisinde, tutkulara bir sınır koyabilecek herhangi bir güç bulunmadığından, bu sınır zorunlu olarak bireyin dışındaki bir güçten gelmelidir. Aynı zamanda bu güç, bireyin saygı duyduğu ve önünde içten gelen bir biçimde eğildiği bir otoriteden kaynaklanmalıdır. Bu düzenleyici rolü de, ya doğrudan doğruya bir bütün olarak, ya da organlarının biri aracılığıyla yalnız toplum oynayabilir. Fakat toplum, acılı bir bunalım veya beklenmedik mutlu bir dönüşüm ile sarsıldığında geçici bir süre için düzenleyici etkisini gerçekleştiremez. Ekonomik yıkım durumlarında, kimi bireyleri birdenbire o zamana değin buldukları konumun aşağısına iten bir sınıf alçaltması olur. Böylece bu bireyler isteklerini azaltmak, kendilerini daha çok denetlemek zorunda kalırlar. Toplumsal etkinin bütün yararları onlar bakımından kaybolmuştur ve manevi eğitimlerinin yenilenmesi gerekmektedir. Artık neyin olanaklı, neyin olanaksız, neyin haklı neyin haksız olduğu, meşru istek ve beklentilerin neler olduğu, hangilerinin ölçüyü aştığı bilinmez olur. Böylece istek ve dileklerde bir sınır kalmamış olur. Ama toplum onları bir anda bu yeni yaşama uyarlayıp, alışık olmadıkları bu artmış özdenetimi gerçekleştirmelerini öğretemez. Sonuç olarak onlara kabul ettirilen duruma uymazlar ve toplumsal bütünden bir kopma gösterirler. Bunalım, güç ve servette beklenmedik bir artıştan kaynaklandığında da durum farklı olmamakta, aynı şekilde toplumda bir bozulma ya da bir kuralsızlık durumu ortaya çıkmaktadır (Durkheim, 2002:289–290). Başka bir ifadeyle anomi durumu, toplum düzeninin sağlanmasında etkili olan toplumsal gücün etkisini kaybetmesi ve bu nedenle toplumun bireyler üzerinde geçerli olan kontrol gücünün azalması sonucunda ortaya çıkmaktadır(Tatsis, 1974:224).

Durkheim'in bu kuralsızlık tipi, ancak arada sırada görülen ani çıkışlar olarak ve şiddetli bunalımlar biçiminde görünmektedir. Fakat Durkheim(2002:291–293)'e göre, toplumsal yaşamın bir alanı vardır ki, orada kuralsızlık fiilen çok ağırlaşmış bir durumdadır. Durkheim'e göre bu alan sanayi ve ticaret dünyasıdır. Bunalım ve kuralsızlık durumu sanayi ve ticaret dünyasında öyle ağırlaşmış bir durumdadır ki, sürekli ve hatta normal bir durum olarak kabullenilmiştir.

3.4. Adam Smith'e Göre Yabancılaşma

Yabancılaşma ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda Adam Smith'in konu ile ilgili düşüncelerine çok fazla değinilmemektedir. Buna rağmen bazı yazarlara göre, Adam Smith kapitalist sistemle gelişen işbölümünün fabrika işçileri için bazı olumsuz etkileri de beraberinde getirdiğini söylemekte ve bu etkileri Marx'ın yabancılaşma teorisine göre yorumlamaktadır(Lamb, 1973:275). Kanungo (1992:414) da, Adam Smith'in verimli bir ekonomi içinde çalışan işçilerin sorunlarını fark ettiğini söylemektedir. İşi kolaylaştırma ve işbölümünün yönetim kademesi tarafından uygulanması, Smith e göre işçilerin şevkini kırarak, bedensel ve zihinsel yeteneklerini tam olarak kullanamamalarına yol açmaktadır.

Adam Smith'in genel teorisi işbölümü üzerinedir. Smith, "Ulusların Zenginliği" adlı eserinin birinci kitabında işbölümüne üretimi arttırıcı bir faktör olarak bakmaktadır. Smith'e göre işbölümü, toplumun uygarlaşmasının temel faktörü durumundadır. Ayrıca işbölümü, gelişmiş toplumların ilkel toplumlara göre refah seviyesindeki artışın nedenlerini ve makinelerin keşfinin koşullarını açıklamayı mümkün kılmaktadır(Esin, 1982:16). Smith işbölümünü, yalnızca meslek uzmanlaşması ile sınırlamamaktadır. Smith'e göre işbölümü kalifiye işgücü için geçerli olduğu kadar küçük işleri gerçekleştiren işçiler için de geçerlidir. İkinci aşamada ise Smith için işbölümü, işgücünün çeşitli iş süreçlerine dağıtımı anlamına gelmektedir. Bu ikinci aşamanın da sermaye birikimi ve gelişmesi süreci için önemli bir role sahip olduğunu söylemektedir.

Smith, "Ulusların Zenginliği" adlı eserinin beşinci kitabında ise işbölümünün bazı olumsuz etkileri üzerinde durmaktadır. Smith, birinci kitapta işbölümü olmadan işçilerin "miskin ve tembel" bir hal alacaklarını söylerken, beşinci kitapta işbölümünün işçileri "ahmak ve bilgisiz" duruma getirdiğini söylemektedir(West, 1964:26). Yazar bu kitabında tüm yaşamını az sayıda ve basit işlemleri yerine getirerek geçirmek zorunda kalan bireyin kendi buluş yeteneğini geliştirme fırsatına uzak kaldığını, belirli bir topluluğun aktif üyesi olduğunu unuttuğunu ve bu topluluğun çıkarlarına ilgisiz kaldığını belirtmektedir(Esin, 1982:17). Smith, aynı zamanda işbölümünün insanların gelişimleri üzerinde de olumsuz etkileri olduğunu söylemektedir. Smith'e göre, sıradan insanlar kişisel eğitimleri ve gelişimleri için yeterli zaman ayırmamaktadır. Bunun nedeni de, işbölümü sonucu eğitimin faydalarının insanlar tarafından tam olarak algılanamayışdır. Smith, eğitime verilen önemin artmasının, işbölümünün kültürel çevre

üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için bir çare olduğuna inanmaktadır (West, 1969:10).

Smith'in işbölümü ile ilgili olarak olumsuz düşünceleri, West (1964:25) ve Lamb(1973:276)'ın ifadesiyle "yabancılaşma paragrafı"nda kendini göstermektedir:

"İşbölümü sürecinde toplumun ve işgücünün büyük bir kesimini oluşturan işçiler, birkaç basit işlemle, genel olarak bir veya iki işlemle sınırlandırılmaktadır. Toplumun çoğunluğunu oluşturan bu kesimin fikir ve düşünceleri de, çalışma yaşamı içinde gerçekleştirdikleri bu basit işlemler sonucunda oluşmaktadır. Çalışma yaşamı bir veya iki basit işlemden ibaret olan işçi, fikirlerini göstermek veya düşüncelerini uygulamaya koymak amacıyla uygun yöntemler geliştirmek için hiçbir fırsat bulamamaktadır. Belki de sonuç çoğu zaman aynı, hatta hiçbir zaman değişmemektedir. Bu nedenle, doğal olarak işçinin iş için sarf ettiği çabada bir azalma meydana gelecek ve işçi ahmak ve bilgisiz bir hal alacaktır. İşbölümü sonucu işçinin beyni uyuşacak, bu uyuşuklukta işçinin sadece hayattan zevk alamamasına neden olmakla kalmayacak, aynı zamanda da cömertlik, asillik, duyarlılık gibi duyguların yok olmasına neden olacaktır."

Hamowy(1968:258), Smith'in yabancılaşma paragrafı öncesinde işbölümünün toplum üzerindeki olumsuz etkilerinden bahsetmediğini, bu paragrafla birlikte ilk olarak işbölümüne karşıt bir açıdan baktığını belirtmektedir. Hamowy, Smith'in burada açıkça yabancılaşma kavramından bahsettiğini ve yabancılaşmayı işbölümünün bir sonucu olarak gördüğünü de ayrıca eklemektedir.

West(1969:7-13), yabancılaşma paragrafıyla Smith'in işçiler üzerinde daha çok kendine yabancılaşma duygusunun etkin olduğunu anlatmak istediğini belirtmektedir. West'e göre, Smith diğer eserlerinde de yabancılaşmanın tek türünden bahsetmekte, işçiler üzerinde güçsüzlük ve topluma yabancılaşma duygusunun etkili olmadığını söylemektedir.

Buna karşılık Lamb(1973) ise, Smith'in yabancılaşma paragrafını farklı yorumlamaktadır. Lamb'a göre Smith, işbölümünün sadece kendine yabancılaşmayı ortaya çıkarmakla kalmayacağına, aynı zamanda güçsüzlük ve topluma yabancılaşma boyutlarını da ortaya çıkartacağına inanmaktadır. Lamb(1973:281), West'in yorumunun tam anlamıyla yanlış olmadığını da eklemekte, Smith'in ağırlıklı olarak

üzerinde durduğu yabancılaşma biçiminin kendine yabancılaşma olduğuna değinmektedir.

Lamb(1973:275–276) ayrıca, Smith'in yabancılaşmayı, Marx'ın kavramı ünlü bir hale getirdikten sonra kullanmaya başladığını, o zamana kadar ise yerine satma, satış anlamına gelen “sale” kelimesini kullandığını belirtmektedir. Ayrıca Smith'in yabancılaşma paragrafının, ticaret-sanayi toplumunun insanlar üzerindeki olumsuz etkileriyle ilgili yazdığı yegâne cümleler olmadığını da eklemektedir.

3.5. Karl Marx'a Göre Yabancılaşma

Marx'ın kapitalizm üzerine yaptığı felsefi ve toplumsal eleştiri, piyasa ekonomisinin işçilerin ekonomik refahları ve özel yaşamları üzerindeki olumsuz etkileri konusunda yoğunlaşmaktadır. Kapitalizmle birlikte gelişen özel mülkiyet ve işbölümü, işçilerin aşağılanmasına ve kişiliksizleşmesine neden olmakta ve Marx'ın sıkça kullandığı yabancılaşma kavramıyla ifade edilen olumsuz bir durumun ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir(West, 1969:1).

Marx'a göre yabancılaşmış durumdaki işçiye yaptığı iş artık kendi dışında bir varlık gibi görünmekte, istemeyerek yerine getirdiği bir süreç durumundadır. İşçinin varolan özgürlüğü yalnızca yeme, doğurma gibi hayvansal fonksiyonlarıyla sınırlıdır(Overend, 1975:307). Genel olarak Marx'ın yabancılaşma kavramına bakışı, sadece işçinin kapitalist toplumda karşı karşıya kaldığı olumsuzluklar üzerinde durmamakta, aynı zamanda bu olumsuz durumların ahlaksal açıdan kınanmasını da içermektedir.

Marx, yabancılaşmanın çeşitli şekillerde ortaya çıkabileceğini belirtmekte ve yabancılaşma kavramını dört boyutta incelemektedir (Ferguson ve Lavalette, 2004:300–302; Tolan, 1981:145–156; Overend, 1975:308–309); Emeğe yabancılaşma, iş sürecine yabancılaşma, doğaya yabancılaşma ve kendine yabancılaşma.

Marx'ın üzerinde durduğu ilk yabancılaşma boyutu işçinin emeğine yabancılaşmasıdır. Marx'a göre kapitalist sistem içerisinde işçi; emeği üzerinde, dolayısıyla da emeği sonucu ortaya çıkan ürün üzerinde kontrol sağlayamamaktadır. Böylece işçinin emeği ve emeği ile ürettiği ürün, işçi için giderek farklı bir durum arz etmektedir. İşçi üretim sürecinde bedensel ve zihinsel emek gücünü tam kapasiteyle kullanamamakta, ürettiği eşyayı hiçbir şekilde satın alamayacak

duruma gelmektedir. İşçinin emeği sonucu ortaya koyduğu ürün, artık işçinin karşısında yabancı bir nesne olarak durmaktadır. Başka bir ifadeyle kontrolü dışında işçi tarafından üretilen mal daha sonradan işçinin karşısına yabancı bir nesne olarak çıkmaktadır(Ferguson ve Lavalette, 2004:300).

Marx, emeğe yabancılaşmanın insanlık tarihinde her zaman için var olduğunu söylemektedir. Fakat Marx'a göre kapitalist toplumda bu olgu en uç noktaya ulaşmakta ve işçi sınıfı diğer sınıflara oranlara çok daha fazla yabancılaşmaktadır. Bunun nedeni de, işçinin üretimin örgütlenmesi, planlanması ve kontrolünde hiçbir etkisinin bulunmaması ve bir makineyle aynı değere sahip olmasıdır(Tolan, 1981:147).

Marx'ın yabancılaşma teorisinin ikinci boyutu, işçinin iş sürecinde kontrole sahip olamaması sonucu ortaya çıkmaktadır. Marx iş sürecine, yalnızca yaptığı iş karşılığında işçiye yeterli ücretin ödenmesi şeklinde dar anlamda bakmamakta, iş sürecini, işçinin yaptığı işe kendi yaratıcılığını ve aklını da katabildiği faaliyetler bütünü olarak görmektedir. Marx'a göre kapitalist sistemde işçinin, hedeflerin belirlenmesi ve üretimin sonuçlanması gibi çeşitli faaliyetlerde hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Ayrıca iş süreci de işçinin kontrolü dışında gerçekleşmektedir. Böylece işçi yaptığı işe hiçbir anlam verememekte fakat yerine getirmektedir(Ferguson ve Lavalette, 2004:301). Marx (1970:110–111), iş sürecinde yabancılaşmayı şu şekilde ifade etmektedir:

“İşçi ancak çalışmadığı zaman kendi varlığını hissedebilir, çalıştığı zaman ise kendini kendi dışında hisseder. Çalışmadığı zaman evinde gibidir, çalışmaya başladığı zaman ise kendini evinde hissetmez. Dolayısıyla çalışması istemli değil, zorlamadır. Çalışma, bir ihtiyacın karşılanması için değil, yalnızca çalışma dışı ihtiyaçların karşılanması amacıyla yerine getirilmektedir.”

Ferguson ve Lavalette(2004:301), Marx'ın bu açıklamalarının günümüz çalışma yaşamında da büyük ölçüde geçerli olduğunu söylemektedir. Fabrikalarda, ofislerde ve daha birçok işyerinde çalışanların iş sürecinde karar verme inisiyatifleri kısıtlanmakta ve çalışanlar iş süreci üzerinde hiçbir şekilde kontrol sağlayamamaktadır.

Marx'ın üzerinde durduğu üçüncü yabancılaşma boyutu da doğaya yabancılaşma şeklindedir. İnsan-doğa ilişkisinde insanı diğer canlılardan ayıran özelliklerin başında doğaya egemen olabilmesi, onu değiştirebilmesi ve gerçek gereksinimleri doğrultusunda kullanabilmesi

gelmektedir(Tolan, 1981:152). Marx'a göre kapitalizm sonucu ortaya çıkan yabancılaşmış emek, insanı diğer canlılardan ayıran bu özelliğini ortadan kaldırmakta, insanı kendi doğasına yabancılaştırmaktadır (Marx, 1970:112-114).

Marx'a göre yabancılaşmanın dördüncü boyutu ise insanın kendine yabancılaşmasıdır. Kendi ürününe ve iş sürecine yabancılaşan işçi, Marx'a göre giderek kendi öz benliğine de yabancılaşmaktadır. İşçi kapitalist sistem içerisinde kendi yaratıcı gücünü kullanamamakta, bu da insanın kendi öz varlığına yabancılaşması anlamına gelmektedir (Petrovic, 1963:421). Marx, kendi öz varlığına yabancılaşan insanın, diğer insanlara da yabancılaşacağını söylemektedir. İnsan kendi öz etkinliğine yabancılaşmış olduğu için, diğer insanlarla ilişkilerinde de kendi öz benliğiyle hareket etmeyecektir(Marx, 1970:116).

3.6. Herbert Marcuse'a Göre Yabancılaşma

Marcuse eserlerinde, Marx'ın yaşadığı döneme oranla sosyal yaşamın birçok değişikliğe uğradığını belirtmektedir. Marx, kapitalist toplum içinde yabancılaşan sınıfın işçi sınıfı olduğunu ileri sürmekteydi. Buna karşılık Marcuse, ileri sanayi toplumunu incelemiş ve yabancılaşmanın toplumun tüm temel sınıfları için geçerli olan bir olgu olduğunu ileri sürmüştür(Andrew, 1970:250).

Marx, yabancılaşma olgusunu incelerken, işçileri ve işçi sınıfını odak noktası olarak almaktadır. Yabancılaşmanın aşılması da ancak bu sınıfın bilinçlenmesi, içinde bulunduğu durumun farkına vararak çözüm yollarını üretmesiyle mümkündür. Marcuse ise, işçi sınıfının Marx'ın beklediği doğrultuda yabancılaşmayı sona erdirebilecek güç olmaktan artık uzaklaşmış olduğunu vurgulamaktadır(Tolan, 1996:299-300).

Marcuse'e göre işçi sınıfı, kapitalizmin önceki evrelerinde bedenini çalıştırarak hayatın zorunluluklarını ve lükslerini sağlayan, pislik ve yoksulluk içinde yaşayan bir yük hayvanı durumundaydı. Bu dönemde toplumdan atılmış bir canlıydı. Fakat teknoloji toplumunun ileri kesimlerinde örgütlenmiş olan işçi, bu atılmışlığı daha az duyulur biçimde yaşamaktadır. Toplumsal işbölümünün diğer insani nesnelere gibi artık işçi sınıfı da teknoloji toplumu ile bütünleşmektedir. Marcuse, yeni teknolojik iş dünyasında artık işçi sınıfının olumsuz tutumunun zayıflamakta olduğunu ve işçi sınıfının kurulu düzenin canlı karşıtı olmadığını söylemektedir(Tolan, 1981:160). Dolayısıyla da

ileri derecede sanayileşmiş kapitalist toplumlarda, sistemle aşırı ölçüde bütünleşmiş işçilerden bir şey beklemek mümkün değildir(Tolan, 1981:159).

Marcuse'e göre ileri derecede sanayileşmiş kapitalist toplumlarda insanlar kendilerini satın aldıkları ürünlerle tanımlamak-tadırlar. Ruhlarını, satın aldıkları lüks otomobillerde, villalarda, evlerde bulmaktadırlar. Bireyi topluma bağlayan sistem değişmiş ve artık toplumsal denetim, bireyin üretmiş olduğu ihtiyaçlar çerçevesinde sağlanmaktadır(Andrew, 1970:253).

Marcuse kapitalist sistemin modern insan üzerinde yarattığı bir başka olumsuzluğun da, insana kendini ifade etmesini ve sosyalleşmesini sağlayacak zamanı bırakmaması olduğunu söylemektedir. Kapitalist sistemde modern insan tüm zamanını yoğun olarak çalışmak ve bu yoğunluk sonucu yorgun düşen vücudunu dinlendirmek için harcamaktadır. Dolayısıyla da bireyin dış dünyayla ve diğer insanlarla doğrudan ilişki kurabilmesi için zaman kalmamaktadır (Andrew, 1970:247-248). Dış dünyayla doğrudan ilişki kurmaya zaman bulamayan insan da, bu ihtiyacını büyük ölçüde kitle iletişim araçlarıyla gerçekleştirebilmektedir. Kitle iletişim araçlarının da yardımıyla insan tümüyle sömürgeleşmekte, tutum ve eylemleri ile dış dünyayla ilişkilerinin bilincine varamayan, ama toplumu yönetenlerin istediği şeyleri, istediği ölçüde, istediği yer ve zamanda tüketen bir robot haline gelmektedir(Tolan, 1996:301).

3.7. Charles Wright Mills'e Göre Yabancılaşma

Charles Wright Mills, hizmet sektöründe çalışan, sayıları giderek artmasına rağmen oluşturdukları toplumsal gücün bilincinde olmayan ücretlilerin yabancılaşma koşulları üzerinde durmaktadır(Tolan, 1981:162). "Beyaz Yakalılar" isimli çalışmasında yaşadığı dönemde beyaz yakalıların yabancılaşma nedenlerini araştırmaktadır. Mills bu çalışmasında bir önceki yüzyıldaki eski ve nitelikli orta sınıfın değişmekte olduğunu, yeni ve ücretlerle kandırılan bir sınıfa dönüştüğünü belirtmektedir. Bu değişimin de büyük ölçüde özgürlük kısıtlaması şeklinde gerçekleştiğini söylemektedir(Gillam, 1981:6).

Mills, beyaz yakalıların yabancılaşma sürecini şu şekilde ifade etmektedir(Tolan, 1981:162):

"Çağımız bunalımının nedenleri temel bir olguda yatmaktadır: Politikada ve ekonomide, aile yaşamında ve dinsel yaşamda ve yaşantımızın tüm alan ve bölümlerinde, 18. ve 19. yüzyılların sarsılmaz

gerçekleri ya yıkılmış ya da çözülmüş bulunmakta, buna karşılık çağdaş yaşamı çerçeveleyen görenekleri belirginleştiren yeni toplumsal değerler görülmemektedir. Böylece ne kabul etme, ne de reddetme olanağına sahibiz; ne isyan ne de ümit etmek için bir şevk ve heyecanımız kalmadı. Yaşamımız yön gösterici bir çizgiden yoksun bulunuyor. Beyaz yakalılarda bu bunalım daha da büyük; zira belirli bir inanç sisteminin yokluğu onları bireysel düzeyde silahsız bırakmış ve kolektif düzeyde güçsüz kılmış bulunuyor. Vahşi çağın oldukça yeni bir ürünü olan beyaz yakalı, kendisini doğuran ve kendisine karşı gittikçe daha fazla yabancılaştırmak için çaba sarfeden kitle uygarlığını saymazsak, kendine özgü bir kültüre de sahip değildir. Kendisini güvenlik içinde hissetmek için bağlar aramakta, ancak hiçbir topluluk, hiçbir örgüt onun bu gereksinmesine cevap vermemektedir. Bu yalnızlığı onu, basın, sinema, radyo ve televizyon gibi ucuz halk kültürünün yapay ürünleri için bulunmaz bir müşteri haline getirmektedir. Beyaz yakalı yaratmadığı bir dünyada yaşamaktadır.”

Mills, Amerikan toplumundaki güç ilişkilerini ve siyasal yapıyı incelediği “İktidar Seçkinleri” adlı eserinde de yabancılaşmaya değinmektedir. Mills bu eserde, kitle toplumu olarak nitelendirdiği Amerikan toplumunda görünürde demokratik bir nitelik taşıyan mekanizmanın sosyolojik anlamda hiçbir geçerliliği ve işlerliği olmadığı savını öne sürmektedir. Aslında özerk, etkin ve söz sahibi gibi görünen kitle örgütlerinin, meslek kuruluşlarının, derneklerin ve diğer kamu kuruluşlarının toplumsal karar almada ve uygulamada söz sahibi olmadığını vurgulamaktadır. Çünkü Amerikan toplumu, siyasal ve toplumsal açıdan yabancılaşmış bireylerin oluşturduğu kitle toplumu şeklindedir(Tolan, 1981:163).

Mills’e göre yabancılaşmanın yoğun olduğu kitle toplumunun özellikleri şunlardır(Tolan, 1981:163):

Başkalarının fikir, düşünce ve kanaatlerini dinleyenler pek çok, buna karşılık kendi fikir, düşünce ve kanaatlerini ifade edebilenler pek azdır. Tamamen toplama bireyler yığını durumuna indirgenen kamu, kitle haberleşme araçlarınca biçimlendirilmektedir.

Kitle haberleşmesinin örgütlenme biçimi, bireylerin anında ve etkinlikle yanıtta bulunmalarına olanak vermemektedir.

Kamuoyu, kitle haberleşme araçları tarafından oluşturulduktan sonra kamunun gerçekleştirebileceği eylemler yine kitle haberleşme

araçları kanalıyla resmi makamlar ya da iktidar seçkinleri tarafından denetlenmektedir.

İktidar kurumları karşısında kitleleşmiş kamunun bağımsızlığı kalmamakta, iktidar kurumlarının ve resmi makamların görevlisi olan kimseler, kitleler üzerinde açık ya da örtülü olarak nüfuzunu kullanmakta, kişilerin karşılıklı ve özgür tartışma yoluyla kamuoyu yaratabilme özgürlüklerinin daha oluşmadan önlenmek istendiği ve önlenildiği görülmektedir.

Mills'e göre kitle toplumunda insanlar arası birincil etkileşim yoktur. Bu da bireyi umutsuzluğa itmektir. Artık orta sınıfların en geniş toplumsal tabakaları oluşturduğu bu tür toplumlarda, askeri, ekonomik ve siyasal seçkinlerden meydana gelen oligarşiler, insanları yönlendirmektedir.

3.8. Erich Fromm'a Göre Yabancılaşma

Fromm(1991:117)'a göre yabancılaşma, bireyin kendisini, kendisine yabancı gibi duyduğu deneyim biçimidir. Bu durumda kişi kendisini dünyasının merkezi, hareketlerinin yaratıcısı olarak görmektedir. Artık hareketleri ve davranışlarının sonuçları, kişinin boyun eğdiği efendileri durumundadır. Yabancılaşmış birey, nesnelere algılarken kendisi ve dış dünya ile üretici bir ilişki içinde değildir.

Fromm, çağdaş toplumda yabancılaşmanın her yeri kapladığı düşüncesindedir. Yazar'a göre kapitalist sistemin üretim şekli nedeniyle insan, korkak ve yabancılaşmış bir hale gelmektedir. Çünkü bu sistem, bireyin onların karşısında kendini aciz ve çaresiz hissettiği, giderek büyüyen ekonomik ve bürokratik devler yaratmaktadır. Bu durumda da bireyler toplumsal oluşumlara aktif olarak daha az oranda katılabilmektedir. Bu sistem içinde korkak bir hale gelen insanın tek çaresi de tüketmektir. Bu yolla insan pasifliğe yöneltilmekte ve dünyada hiçbir şeyi aktif olarak yaşayamamaktadır(Fromm,2004:66-67).

Fromm(1996:99)'a göre, bireyin ekonomik amaçların aracı olarak boyun eğmesi, sermaye birikimini ekonomik etkinliğin amacı ve hedefi haline getiren kapitalist üretim biçiminin garipliklerinden kaynaklanmaktadır. Kişi kar sağlamak amacıyla çalışır ama sağladığı kar harcanmayacak, yeni yatırıma dönüşecektir. Yalnızca sermaye birikimi uğruna çalışma ilkesi nesnel olarak insanoğlunun gelişmesi açısından çok büyük bir önem taşımakta, ancak öznel olarak insanı

kişisel olmayan amaçlar için çalışmak durumunda bırakılmaktadır. İnsanı adeta kendi elleriyle inşa ettiği makinenin kölesi haline getirmektedir. Böylece de insan kişisel önemsizlik ve güçsüzlük duygusuyla doldurulmaktadır.

Fromm, kapitalizmi bireyi yalnızlaştırması, önemsizlik ve güçsüzlük duygularıyla ezmesi nedeniyle eleştirmektedir. Bununla birlikte kapitalizmin olumlu yanlarını da belirtmektedir. Fromm'a göre kapitalizm, insanı feodal bağlardan koparmakla kalmayıp, olumlu anlamda özgürlüğe, etkin, eleştirel düşünceye sahip ve sorumlu bir benliğin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Her ne kadar kapitalist ekonomik düzenin bireyci yapısı tartışılmaz bir gerçek olsa da, Fromm'a göre bu ekonomik bireyselliğin bireyin yalnızlığını arttırmadaki etkisi kuşkuyla karşılanabilir(Fromm, 2003:100-101).

Fromm, kapitalist toplum içerisinde yalnızca ekonomik ilişkilerin değil, insanlar arasındaki kişisel ilişkilerinde yabancılaşmış olduğunu söyler. Fakat Fromm'a göre bu tüketim ve yabancılaşma ruhunun belki de en önemli ve en yıkıcı örneği, bireyin kendi benliği ile olan ilişkisinde görülmektedir. Fromm(1996:105-106), bu ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır:

“İnsan yalnızca meta satmaz, kendisini de satar ve kendisini de bir meta olarak görür. Eliyle koluyla çalışan işçi, fiziksel enerjisini satar; işadamı, doktor, memur “kişiliklerini” satarlar. Ürünlerini ya da hizmetlerini satabilmek için kişilik sahibi olmaları gerekir. Bu kişiliğin hoş gitmesi gerekir, ama ayrıca onun sahibinin daha başka nitelikleri de olmalıdır. Tıpkı diğer metalarda olduğu gibi, bu insansal niteliklerin değerini biçen, hatta ve hatta varolup olmadıklarını saptayan pazarın kendisidir. Bir kişinin sunduğu nitelikler işe yaramıyorsa, bunların kullanım değeri yoksa o insanın hiçbir niteliği yok demektir. Dolayısıyla özgüven, “benliğini hissetme” başkalarının o kişi hakkında biçtiği değer göstergesinden başka bir şey değildir. Pazardaki başarısı ne olursa olsun, başkaları tarafından sevilsin ya da sevilmesin, kendi değerini biçen, kişinin kendisi değildir. Aranıyorsa bir kimsedir, başkaları ondan hoşlanmıyorsa hiç kimse değildir. Kişinin kendine değer vermesinin, “kişilik”in başarısına bağlı olması, çağımız insanı için popüler olmanın neden büyük bir önem taşıdığını açıklamaktadır. Yalnızca kişinin günlük yaşantısındaki başarısı değil, kendine olan saygısı, güvenini koruyup koruyamayacağı ya da aşağılık duygusunu uçuruma yuvarlayıp yuvarlayamayacağı, popüler olup olmadığına bağlıdır.”

Fromm, kapitalizmin bireye getirmiş olduğu yeni özgürlüğün, bireyi daha yalnız, daha soyutlanmış hale getirdiğini söylemektedir.

Böylece birey kendi dışındaki ezici güçlerin elinde bir araç haline gelmektedir. Fromm'a göre kapitalizmle birlikte insan bir "birey"e dönüşmekte fakat ortaya çıkan bu birey şaşkın ve güvenlik duygusundan yoksun durumdadır.

3.9. Melvin Seeman'a göre Yabancılaşma

Seeman(1967:273) modern toplum ya da endüstriyel düzen içerisinde işe yabancılaşmanın tipik bir olgu olduğunu söylemektedir. Ayrıca Seeman'a göre modern toplum içerisinde yabancılaşmış çalışanların sayısının çok fazla olması, yabancılaşma olgusunun yalnızca bireysel anlamda incelenemeyeceğini ortaya koymaktadır. Seeman yabancılaşmanın, politik düşmanlık, ırk ayrımı, zamanı boşa harcama, toplumsal hareketlilik gibi birçok toplumsal sonucu da olabileceğini belirtmektedir.

Seeman(1959:784-790; 1975:94-113)'a göre yabancılaşmanın beş ayrı boyutu bulunmaktadır. Bunlar;

Güçsüzlük: Kişinin sahip olduğu beklentiler ve inandığı olasılıkların kişinin kendisi tarafından belirlenememesi ve sonucunu değiştirebilmek için elinden hiçbir şey gelmediğini düşünmesi;

Anlamsızlık: kişinin hayal ettiği geleceğine ulaşabileceği ile ilgili olarak umutsuz olması, düşüncelerini gerçekleştiremeyeceğine inanması;

Kuralsızlık: kişinin hedef ve amaçlarına yalnızca toplumsal olarak kabul görmeyen davranışlar sonucu ulaşabileceğine inanması;

Topluma Yabancılaşma: toplum tarafından yüksek değer verilen amaçlar ve inançların birey için bir anlam ifade etmemesi;

Kendine Yabancılaşma: kişinin belirli bir davranışının, geleceğe yönelik beklentileri ile uyuşmaması, beklentilerinin dışına çıkarak farklı davranmasıdır.

Seeman (1983:172)'a göre yabancılaşma konusunda ortaya çıkan en büyük sorun, kavramın tek ve tam bir tanımının bulunmamasıdır. Bu nedenle de Seeman, oluşturduğu bu ayrımın test edilebilir varsayımlar ortaya koymaya yardımcı olacağını ileri sürmektedir.

Esin (1982:108)'e göre Seeman'ın amacı, toplum içinde hareket eden bireyin kişisel açıdan yabancılaşmasını incelemektir. Seeman'ın çalışmalarından çıkarabileceğimiz sonuç, ileri kapitalist toplumlarda varolan yapı ve ilişkiler çerçevesinde birey-toplum etkileşiminin, özellikle bireylerin kendilerini ve toplumu algılamaları alanında önemli sorunlar yaratmasıdır(Tolan, 1996:304).

4. YABANCILAŞMANIN TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE FARKLI ALANLARDA GÖRÜNÜMLERİ: GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Sanayi devriminin başlangıcından günümüze kadar teknik dünya ile toplum arasında giderek büyüyen mesafe, insanın makineli üretime zor uyum sağlamasına ve işçi ile doğal çevresi arasında bir duvar örülmesine neden olmuştur. Batılı kapitalist ülkelerde teknolojik gelişmenin ve buna bağlı olarak gelişen yeni üretim biçimlerinin sonucunda toplumsal düzeyde meydana gelen örgütlenme ve düzenlemeler, insanları kurulu düzenin bir dişlisi biçimine indirgemiş bulunmaktadır. Bunun sonucunda da insani faaliyetlerini kendi dışındaki güçlerin yönlendirmesine ve denetimine bırakmak zorunda kalan bireyler, giderek yalnızlaşmakta ve yabancılaşmaktadırlar(Tolan, 1981:142).

Yabancılaşmanın tarihsel süreç içerisindeki gelişimini anlayabilmek için, üretim biçiminde ve toplumsal yapıda meydana gelen değişimleri incelemek gerekmektedir.

4.1. Sanayileşme ve Yabancılaşma

Sanayileşme süreci, işçi sınıfının giderek büyümesine ve bu büyümeyle birlikte yaşam koşullarının giderek sefalet düzeyine varmasına neden olmuştur(Göksal,2003:43-44). İşçi sınıfının oluşmasında iki temel gücün etkisi bulunmaktadır(Oğuz,2001:50).

Bunlar:

Sanayileşmeyle birlikte köylülerin topraktan kopartılması,

Kapitalist üretimin, modern endüstrinin ve tarımın geniş çapta gelişmesidir.

Aron (1997:65-66), sanayileşme sonucu ortaya çıkan sanayi toplumunda ilk olarak işletmenin köklü olarak aileden ayrıldığını

belirtmektedir. Sanayi toplumunda aile tipi işletmeler yerini, birbirlerini tanımayan işçilerin oluşturduğu büyük işletmelere bırakmıştır. Büyük işletmelerin sayılarındaki artış, işçi sınıfının büyümesine neden olmuş, işletme içi farklı tutum, davranış ve kişisel amaçlarda aynı ölçüde artmıştır. Büyük işletmelerin ortaya çıkması, aynı zamanda orijinal işbölümü modelini geliştirmiştir. Başka bir ifadeyle, sanayi toplumu sadece köylüler, tüccarlar, meslek sahipleri, ekonomi kesimleri arasındaki işbirliğini değil, aynı zamanda işletme içindeki teknolojik işbirliğini de mecburi kılmaktadır.

Sanayileşme sonucu gelişen üretim teknolojisi, işçileri yan yana olmaktan uzaklaştırmış, her birinin fabrikanın farklı bölümlerinde çalışmasına neden olmuştur. İşçi artık üretimi bütünü ile gerçekleştiren kişi olmaktan çıkmış, üretim sürecinin ufak bir parçası haline gelmiştir. Hatta işçi, makinelerin kullanımı sonucu bir fazlalık olarak görülmeye başlanmıştır. Makinelerin sanayiye yavaş yavaş ele geçirmesi işçi üzerinde yıkıcı bir etki meydana getirmiştir(Oğuz, 2001:139-140). Göksal(2003:76)'a göre sanayi devrimiyle beraber, insanın değersizleşme süreci de başlamıştır. İnsanı tek tipleştiren bir anlayışla, herkesi birbirine eşitleme mantığına gidilmiştir. Birbirine benzeyen ya da işe benzetilen insanlar yaratma isteği, fabrika üretimini kolaylaştırırsa da, dış dünya da yaratıcılığı ve özgürlüğü kısıtlamıştır.

Oğuz(2001:161-162), sanayileşmeyle birlikte, makinenin üretim sürecinde kullanılmasının olumsuz sonuçlarını; işçinin iş aletinden ve iş bilgisinden uzaklaşması, kalifiye ve eğitilmiş işçi olarak adlandırılan işçilerin sanayinin genel ihtiyacı olmaktan çıkması ve eğitilmiş, eğitimsiz, kalifiye veya vasıfsız bütün işçilerin kapitalist işgücününün bir unsuru olarak gündeme gelmesi olarak sıralamaktadır. Böylece işçi üretim sürecinin entelektüel değerine yabancılaşmakta ve makinenin bir parçası durumuna getirilmektedir.

4.2. Kentleşme ve Yabancılaşma

Kentleşme, gelişmiş-gelişmemiş, Batılı-Doğulu tüm çağdaş toplumlarda izlenen belki de en kapsamlı ve önemli toplumsal olgulardan biridir (Tolan, 1996:147). Sanayi öncesi kentin toplumsal yapısını tanımlayan, katı tabakalaşma sistemi, aile, ekonomik yapı, din ve eğitim örgütlenmeleri, güçlü bir sosyal kontrolün varlığını göstermektedir. Toplumsal örgütlenme organik enerjiye dayanan iktisadi yaşama uygundur. Toplumsal kontrolü oluşturan mekanizmalar arasında en önemlileri din, aile kurumu ve lonca örgütlenmeleri olarak sıralanabilir. Bu kurumlar, birbiri ile sıkı sıkıya ilişkili bir toplumsal ve ekonomik düzeni yansıtmaktadır. Sanayi öncesi kentte kişisel hayat

toplumsal kurumlar tarafından denetlenmektedir (Aslanoğlu, 2000:32-37).

Sanayi devrimiyle birlikte makineleşmenin ve ussallaşmanın sistemli bir biçimde ve geniş ölçüde uygulanması, zihniyet ve davranışların bu yeni kapitalist üretim biçiminin isterlerine uydurulmaya başlanması, geleneksel kent yapısının değişmesine neden olmuştur. Sanayi kentinde ekonomik yaşam çok gelişmiş durumdadır. Etkili bir örgütlenme, ussal çalışma ve standardizasyon vardır. Gelişmiş teknolojiye bağlı olarak elde edilen fazla üretim, yarı üretici ve üretime katkıda bulunmayan grupları yaşatmaya yeterlidir. Sanayi toplumu, toprağı işleyen köylüler ve onlardan sayıca çok fazla olan sanayi veya hizmetlerde çalışanlarla, bu sınıflar üzerinde kontrol gücü olan üst tabakalardan oluşmaktadır. Bu toplumsal tabakalaşma sistemi sanayi öncesi kentin aksine dikey hareketliliğe uygundur(Aslanoğlu, 2000:43-44).

Sanayi devrimiyle birlikte kentler her türlü toplumsal kontrolün dışında sağlıklı bir biçimde genişlemiştir. İşgücüne yoğun talep gibi sınıai üretimin acil gereksinimleri ve ucuz ve asgari koşullardan yoksun konut mahallerini doğuran karlılık ilkeleri, bu yöndeki belirleyici etkenlerdir. Böylece oluşan büyük kentlere özgü patolojik özellikler giderek önem kazanmış ve kent, büyük oranda ruhunu yitirmiştir (Tolan, 1981:259).

Sanayileşme ile hızlanan kentleşme, kırsal alandan kentlere göç eden insan sayısında da bir artışa sebep olmuştur. Kentleşme olgusu göç eden insanlara iş bulma konusunda yeni olanaklar sağlamakla birlikte, toplumsal ve kültürel sorunlara da neden olmaktadır. Bu kapsamdaki en önemli sorunların başında ise, insanların kalabalık içinde giderek yalnızlaşarak içinde yaşadıkları topluma veya kendilerine yabancılaşması gelmektedir. Dolayısıyla kırdan kente göç eden insanlar, hem bir bütün olarak toplumun yaşadığı yabancılaşmanın etkisi altında kalmakta, hem de derin bir yabancılaşmanın etkisi altında bulunan ve bu doğrultuda hızla dönüşen büyük kentin yeni bir üyesi olmaktadır(Tolan, 1981:256).

4.3. Teknoloji ve Yabancılaşma

Teknoloji insanın yaşayabilmek, ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla kullandığı araç ve gereçlerin tamamı olarak tanımlanabilir. Shepard(1977:2), teknolojiyi maddi ve manevi olmak üzere iki boyutta ele almıştır. Maddi boyutu, doğal kaynakları ürüne veya hizmete

dönüştürmek için kullanılan makineler, enerji kaynakları gibi mekanik aletlerdir. Manevi boyutu ise, bu ürün veya hizmetleri üretilmek için gereken bilgi ve teknik becerileri kapsamaktadır.

İnsanın ihtiyaçlarını karşılayan, üretimi, zenginliği ve refahı arttıran teknoloji, günümüzde insanın bulunduğu her mekâna yerleşmiştir. İnsan hayatının her anında teknolojiyle yaşamakta ve sağladığı faydalardan yararlanmaktadır. Fakat her alanda var olan bu teknoloji, sonunda insanı kendisine bağımlı kılmış, denetimi altına almıştır. Teknoloji insanın inisiyatif kullanma alanını daraltmış, yeteneklerinin yok olmasına neden olmuştur. İnsan artık bir ürün meydana getirmenin mutluluğunu yaşayamamakta, emeği sonucunda ortaya çıkan ürününe yabancılaşmış durumdadır. Teknoloji sonucunda işbölümünde de değişim olmuş, çalışma hayatı gittikçe monoton bir hal almıştır(Demirer ve Özbudun, 1998:89-91).

Teknolojik gelişme öncesi, üretim için kullanılan araçları işçi kullanmakta, işe kendi zihinsel ve bedensel yeteneklerini katabilmektedir. Makine, işçiye bağımlı olarak kullanılmaktaydı. Teknolojik gelişme sonucu ise, işçinin görevi makinelere aktarılmış görünmektedir. Bu sefer işçi makineye bağımlı duruma gelmiştir. İş süreci hızlanmış, önemli işleri makine üstlenmiştir. İşçi kendisini sadece üretim yapan bir robot olarak görmekte ve örgüt yaşamındaki beklentilerine ulaşamamaktadır. Oysa iş sürecinin kavramsal çerçevesinde teknoloji, insan etkinliğinin aktarıcısı, insanla doğa arasındaki ilişkinin aracıdır durumundadır. Fakat günümüzde artık işçinin bu amaçla kullandığı araç ve gerecinin yerini makineler almıştır(Esin, 1982:80-88). Pappenheim(2002:31-33) da, teknolojinin insana kendi yaşamını şekillendirme olanağı tanımadığını söylemektedir. İş yaşamı, teknolojik gelişme ile birlikte daha etkin, daha düzgün bir hal almış olsa da, sonucunda insanı kişilikten yoksun bırakmaktadır. Pappenheim, kişilikten yoksun kalmanın da, gittikçe artan bir duyarsızlığa yol açtığını ve insanın artık kendini işinde ifade edemediğini belirtmektedir. Ayrıca yaşamın giderek makineleşmesi, doğaya ve topluma karşı hesaplı bir bakış açısı doğurmakta ve bireyin bunlarla arasındaki birlik bağını yok etmektedir. Pappenheim'e göre teknoloji çağında yaşayan insan, işinden, kendinden ve toplumdan yabancılaşmış durumdadır.

Fullan(1970), çalışmasında teknolojinin çeşitli yönlerden çalışanların işletmeye bağlılığındaki ve uyumundaki etkilerini incelemektedir. Fullan'a göre, çalışanın bağlılığının tek belirleyicisinin teknoloji olmamasına karşın, yine de teknoloji bağlılığı azaltıcı bir unsur durumundadır. Araştırmanın sonucunda, aynı teknoloji

seviyesine sahip endüstri işletmelerinde farklı bağıllık düzeyleri veya yabancılaşma düzeyleri ortaya çıkmıştır. Shepard(1977:15-16) da teknolojinin her aşamada işin doğasında etkili olduğunu söylemektedir. Teknoloji tipinin veya seviyesinin önemli olmadığını, teknolojik gelişme sonucunda değişen işbölümünün çalışan üzerinde yabancılaşmaya neden olduğunu da ayrıca eklemektedir. Susman (1972) ise, teknoloji sonucunda üretim sürecinde ortaya çıkan otomasyonun çalışanda yabancılaşmaya yol açtığı sonucuna ulaşmaktadır. Fakat Susman da çalışanın işine karşı yabancılaşmasının sadece teknolojinin iş sürecinde meydana getirdiği otomasyonla açıklanamayacağını, farklı organizasyon özelliklerinin de ayrıca etkili olduğunu eklemektedir.

Teknolojik gelişme sonucunda üretimin artan düzeyde maki-neleşmesi, tek başına veya doğrudan çalışanın yabancılaşmasına yol açmasa da, yabancılaşmaya katkıda bulunan ana etmenlerdendir.

4.4. Din ve Yabancılaşma

Tolan (1981:143)'a göre, insanoğlu kendi yaşamı ile ilgili özel nitelikleri nesnelere aktarmakta ve kendisini gerçekleştirerek aşma yerine kendi varlığı ile ancak bir şeylere tapma yoluyla ilişki kurabilmektedir. İnsan böylece kendi gücüne ve kendisinde varolan potansiyelin zenginliğine yabancı kalmakta ve kendi varlığının özelliklerine, ancak inandığı, taptığı varlığa boyun eğerek dolaylı yoldan ulaşabilmektedir.

Demirer ve Özbudun (1998:46-47) ise dini, iktidarın meşrulaştırıcı unsuru olarak görmektedir. Din, yönetilenlerin sahip oldukları varoluş koşullarını, dünyevi olmayan bir dış güç tasarımının ve bu tasarımın temsilcilerinin denetimine bırakmaya razı etmektedir. Böylece din insanların elinde olanla yetinmesini istemekte, mutluluğu bir "öte-dünya"ya ertelemeye razı etmektedir. Demirer ve Özbudun'a göre din, insanı kendi tasarımlarına tabi kıldığı ölçüde yabancılaştırıcıdır.

İnsan içinde bulunduğu depresyon ve ruhsal atalet durumunu denkleştirmek için kendisine devleti, bir siyasal partiyi, dini veya Tanrıyı seçer. Bu onun için artık hiçbir tartışma kabul etmez tek "mutlak" olmuştur. Böylece yaşamı bir anlam kazanmış ve seçtiği puta körü körüne bağlanmakla kendisini tahrik etmekte ve coşturmaktadır. Ancak bu coşkunluk yaratıcı bir sevincin doğurabileceğinden çok farklıdır. Sıcak ve içten bir coşkunluk değil, donuk ve cansız bir duyarsızlığın üzerine inşa edilmiş durumdadır(Tolan, 1981:143).

Fromm'a göre (1996:42-43), Tanrı'nın buyruklarına karşı davranışta bulunarak insan günah işlemiş ve sonucunda da cennetten kovulmuştur. Fromm, bu durumu insanoglunun özgürlüğünün başlangıcı olarak değerlendirmektedir. Yetkenin buyruğuna karşı davranışta bulunarak bir günah işlemek, insan açısından olumlu yönüyle ilk özgürlük hareketi, başka bir ifadeyle ilk insansal harekettir. Fakat Fromm, bu ilk özgürlük ediminin başka sonuçları olduğunu da vurgulamaktadır. Sonucunda insan doğadan ayrılmış, bir birey haline gelmekle insan olma yolunda ilk adımı atmıştır. Doğayı aşmak, doğadan ve bir başka insandan yabancılaşmak, insanı çirilçıplak ve utançlı bir hale getirmiştir. Kazanılan özgürlük olumlu değil, olumsuz yönde bireyi yalnızlaştıran, yabancılaştıran bir özgürlüktür.

Tuğcu (2002:149-159)'da özgürlük kavramını Fromm'un bakış açısından ele almaktadır. Tuğcu (2002:155-158)'ya göre insan potansiyel olarak özgürlüğe ve bu özgür olabilme potansiyelini yaşama geçirebilme iradesine sahiptir. Fakat özgür olabilme iradesi, doğrudan doğruya özgürlüğün kendisi, olumsuz bir olgudur. Çünkü bu iradenin hedefi ve son sınırları "Tanrı olma" istemidir. İnsanı insan yapan hedef belirleme ve yeniden kurgulama yetisi, özgür olabilme, insanın yok edicisi durumundadır. Başka bir ifadeyle "özgür olmak isteyen özgürlüğünü yitirir". Tuğcu(2002:158)'ya göre yabancılaşmanın aşılabilmesi insanın iç huzurunun sağlanması ile gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla huzur, yabancılaşmayı kapının önüne koymakta insanın yabancılaşmasını engellemektedir.

SONUÇ

İleri sanayi toplumunun nimetleri olarak ortaya çıkan ileri teknoloji, aşırı işbölümü, hızlı toplumsal ve kültürel değişimler, aşırı ve sağlıksız kentleşme, insanın uyum mekanizmalarını bozmakta, insanı topluma ve kendi doğasına uyumsuz hale getirmektedir. Çağdaş yaşamın bu bunalımlı ortamı içerisinde yaşamak zorunda kalan insan da, belirtilen bu sosyo-psikolojik faktörlerden olumsuz olarak etkilenerek kendisini yalnız, tükenmiş ve yabancı hissedebilmektedir.

Yabancılaşma olgusu, günümüzde gelişmiş veya gelişmekte olan tüm toplumları etkisi altına almakta, bütün insanlığın ortak bir sorunu durumundadır. Yabancılaşma yüzyıllardır felsefe, psikoloji, sosyoloji ve siyaset bilminde önemini koruyan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kavramın daha iyi anlaşılabilmesi ve yabancılaşmanın ortadan kaldırılması için uygun çözüm önerileri getirilebilmesi açısından, sanayileşmeden günümüze yabancılaşmanın gelişim

sürecinin araştırılması ve görünüm alanlarının belirlenmesi gerekmektedir.

Bu çalışma, tarihsel süreç içerisinde birçok araştırmacı tarafından incelenmiş olan yabancılaşma kavramının, çeşitli yazarlar ve düşünürler tarafından ne şekilde tanımlandığını ve incelendiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunun yanında yabancılaşmanın farklı alanlarda görünüş biçimlerinin neler olduğu araştırılmakta ve yabancılaşma sürecinin insan üzerinde meydana getirdiği olumsuz durumların toplumsal hayat üzerindeki etkilerine değinilmektedir.

Çalışma kapsamında başta Hegel ve Marx olmak üzere birçok düşünürün yabancılaşma kavramına bakış açısı değerlendirilmiş ve bu düşünürlerin yorumları çerçevesinde yabancılaşmanın insan hayatı üzerinde meydana getirdiği olumlu ve/veya olumsuz etkilere değinilmiştir. Genel olarak bakıldığında toplumsal hayatta önemli görüşlere sahip bu düşünürlerin yabancılaşmayı toplumsal hayat üzerinde olumsuz bir faktör olarak algıladıkları ve yabancılaşmayı insanın hayat kalitesini azaltıcı bir etken olarak tespit ettikleri söylenebilir. Bunun yanında ise bazı yazarların yabancılaşmaya olumlu bir anlam attığı ve yabancılaşmayı insanın gelişmesi için gerekli bir süreç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yabancılaşma kavramının toplumsal hayat ve insan için önemli bir olgu olarak ortaya çıkmasına katkıda bulunan bu düşünürler kapsamında, yabancılaşmanın tarihsel süreç içerisinde insana ilişkin birçok alanda görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Süreç incelendiğinde yabancılaşmanın sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan bir kavram olduğu dolayısıyla sanayileşme, kentleşme ve teknoloji kavramlarıyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Bunun yanında din kavramının da yabancılaşma üzerinde olumlu ve/veya olumsuz etkisi bulunabileceği çalışma kapsamında değinilebilecek sonuçlar arasındadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Andrew, Edward (1970); "Work and Freedom in Marcuse and Marx," *Canadian Journal of Political Science*, Cilt: 3, Sayı: 2, s. 241–256.

Aron, Raymond (1997); *Sanayi Toplumu*, (Çev.: Emine Gürsoy), 2. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul.

- Aslanoğlu, Rana A. (2000); *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, 2. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Aydın, Ayhan (2000); *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, Alfa Basım Yayın, İstanbul.
- Bloch, Ernst, Anne Halley ve Darko Suvin (1970); "Entfremdung, Verfremdung: Alienation, Estrangement," *The Drama Review*, Cilt: 15, Sayı: 1, s. 120–125.
- Cryer, Bruce, Rollin McCarty ve Doc Childre (2003); "Pull The Plug on Stress," *Harvard Business Review*, Cilt: 81, Sayı: 7, s. 102–107.
- Demirer, Temel ve Sibel Özbudun, (1998); *Yabancılaşma*, Öteki Matbaası, Ankara.
- Durkheim, Emile (2002); *İntihar*, (Çev.: Özer Ozankaya), Cem Yayınevi, İstanbul.
- Durkheim, Emile (2006); *Toplumsal İşbölümü*, (Çev.: Özer Ozankaya), Cem Yayınevi, İstanbul.
- Eroğlu, Feyzullah (2004); *Davranış Bilimleri*, 6. Baskı, Beta Basım, İstanbul.
- Esin, Pars (1982); *İşbölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 502, Ankara.
- Ferguson, Iain ve Michael Lavalette (2004); "Beyond Power Discourse: Alienation and Social Work," *British Journal of Social Work*, Cilt: 34, Sayı: 3, s. 297–312.
- Fischer, Claude S. (1976); "Alienation: Trying to Bridge the Chasm," *The British Journal of Sociology*, Cilt: 27, Sayı: 1, s. 39–49.
- Fromm, Erich (1991); *The Sane Society*, 2. Baskı, Routledge Classics, London.
- Fromm, Erich (1996); *Özgürlükten Kaçış*, (Çev.: Şemsa Yeğin), 4. Baskı, Payel Yayınevi, İstanbul.
- Fromm, Erich (2003); *Özgürlük Korkusu*, (Çev.: Selma Koçak), Doruk Yayıncılık, Ankara.
- Fromm, Erich (2004); *Çağdaş Toplumlarda Geleceği*, (Çev.: Aydın Arıtan ve Kaan H. Ökten), Arıtan Yayınevi, İstanbul.

Kamu-İş; C:10, S:1/2008

- Fullan, Michael (1970); "Industrial Technology and Worker Integration in The Organization," *American Sociological Review*, Cilt: 35, Sayı: 6, s. 1028–1039.
- Gillam, Richard (1981); "White Collar from Start to Finish: C. Wright Mills in Transition," *Theory and Society*, Cilt: 10, Sayı: 1, s. 1–30.
- Göksal, Gökçen (2003); *İngiliz Sanayi Devrimi*, Kora Yayıncılık, İstanbul.
- Hamowy, Ronald (1968); "Adam Smith, Adam Ferguson and The Division of Labour," *Economica*, Cilt: 35, No: 139, s. 249–259.
- Iacovides, Apostolos, Konstantinos N. Fountoulakis, St. Kaprinis ve G. Kaprinis (2003); "The Relationship Between Job Stres, Burnout and Clinical Depression," *Journal of Affective Disorders*, Cilt: 75, Sayı: 3, s. 209–221.
- Ivancevich, John M., Michael T. Matteson ve Edward P. Richards (1985); "Who's Liable For Stress on The Job?," *Harvard Business Review*, Cilt: 63, Sayı: 2, s. 60-72.
- Kanungo, Rabindra N. (1992); "Alienation and Empowerment: Some Ethical Imperatives in Business," *Journal of Business Ethics*, Cilt: 11, Sayı: 5–6, s. 413–422.
- Lamb, Robert (1973); "Adam Smith's Concept of Alienation," *Oxford Economic Papers*, Cilt: 25, Sayı: 2, s. 275–285.
- Marks, Stephen R. (1974); "Durkheim's Theory of Anomie," *The American Journal of Sociology*, Cilt: 80, Sayı: 2, 329–263.
- Marx, Karl (1970); *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, (Çev.: Martin Milligan), Lawrence and Wishard Ltd., London.
- Marx, Karl (2003); *Yabancılaşma*, (Der.: Barışta Erdost), 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara.
- Merton, Robert K. (1938); "Social Structure and Anomie," *American Sociological Review*, Cilt: 3, Sayı: 5, s. 672–682.
- Nettler, Gwynn (1957); "A Measure of Alienation," *American Sociological Review*, Cilt: 22, Sayı: 6, s. 670–677.
- Oğuz, Hasan (2001); *Küresel Kapitalizmin Tarihsel Sınırı ve İşçi Sınıfının Anatomisi*, Scala Yayıncılık, İstanbul.

- Overend, Tronn (1975); "Alienation: A Conceptual Analysis," *Philosophy and Phenomenological Research*, Cilt: 35, Sayı: 3, s. 301–322.
- Pappenheim, Fritz (2002); *Modern İnsanın Yabancılaşması: Marx'a ve Tönnies'e Dayalı Bir Yorum*, (Çev.: Salih Ak), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Petrovic, Gajo (1963); "Marx's Theory of Alienation," *Philosophy and Phenomenological Research*, Cilt: 23, Sayı: 3, s. 419–426.
- Pondy, Louis R. (1967); "Organizational Conflict: Concepts and Models," *Administrative Science Quarterly*, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 296–320.
- Salerno, Roger A. (2003); *Landscapes of Abandonment Capitalism, Modernity and Estrangement*, State University of New York Press, New York.
- Sayers, Sean (2003); "Creative Activity and Alienation in Hegel and Marx," *Historical Materialism*, Cilt: 11, Sayı: 1, s. 107–128.
- Schacht, Richard (1989); "Social Structure, Social Alienation and Social Change," *Alienation Theories and De-Alienation Strategies*, (Ed.: D. Schweitzer and R. F. Geyer), Science Review Ltd., Middlesex.
- Seeman, Melvin (1959); "On The Meaning of Alienation," *American Sociological Review*, Cilt: 24, Sayı: 6, s. 783–791.
- Seeman, Melvin (1967); "On The Personal Consequences of Alienation in Work," *American Sociological Review*, Cilt: 32, Sayı: 2, s. 273–285.
- Seeman, Melvin (1975); "Alienation Studies," *Annual Review of Sociology*, Cilt: 1, s. 91–123.
- Seeman, Melvin (1983); "Alienation Motifs in Contemporary Theorizing: The Hidden Continuity of the Classic Themes," *Social Psychology Quarterly*, Cilt: 46, Sayı: 3, s. 171–184.
- Shepard, Jon M. (1977); "Technology, Alienation and Job Satisfaction," *Annual Review of Sociology*, Cilt: 3, s. 1–21.
- Susman, Gerald I. (1972); "Process Design, Automation and Worker Alienation," *Industrial Relations*, Cilt: 11, Sayı: 1, s. 34–45.
- Tatsis, Nicholas C. (1974); "Marx, Durkheim and Alienation: Toward A Heuristic Typology," *Social Theory and Practice*, Cilt: 3, Sayı: 2, s. 223–243.
- Thomas, Kenneth W. (1992); "Conflict and Conflict Management: Reflections and Update," *Journal of Organizational Behavior*, Cilt: 13, Sayı: 3, s. 265–274.

Kamu-İş; C:10, S:1/2008

Tolan, Barlas (1981); *Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma*, 2. Baskı, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No:166, Ankara.

Tolan, Barlas (1996); *Toplum Bilimlerine Giriş*, 4. Baskı, Adım Yayıncılık, Ankara.

Tuğcu, Tuncar (2002); *Yabancılaşma Problemi: Hıristiyanlığın ve Marksizmin Kökleri*, Alesta Yayınevi, Ankara.

West, Edwin G. (1964); "Adam Smith's Two Views on The Division of Labour," *Economica*, Cilt: 31, No: 121, s. 23–32.

West, Edwin G. (1969); "The Political Economy of Alienation: Karl Marx and Adam Smith," *Oxford Economic Papers*, Cilt: 21, Sayı: 1, s. 1–23.